

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Інститут української мови НАН України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА
КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

I Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія

Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство
11 травня 2021 року

Матеріали I Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко.
Харків – Шумен : ХІФТ, 2021. 344 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 5 від 2 червня 2021 року)

ISBN 978-966-1630-51-1

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко О. О., докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко С. І., канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Умрихін Л. В., канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Рецензенти:

Радчук О.В., докт. філол. наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов; ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
Сюта Г. М., докт. філол. наук, ст. наук. співроб. відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики; Інститут української мови НАН України.

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, молдовських мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, філософів, мистецтвознавців, які взяли участь у I Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 11 травня 2011 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у філології, історії, дидактиці, філософії освіти.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

© Автори доповідей, 2021
© Дизайн Т. Лисиченко, 2021

Котева Маргарита

ТИПОВЕ ВТОРИЧНА НОМИНАЦІЯ, ОСЪЩЕСТВЕНА
ЧРЕЗ МЕТАФОРА, ПРИ НАЗВАННЯТА ОТ КУЛИНАРНАТА
ЛЕКСИКАВ БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ 104

Кравець Лариса

УКРАЇНСЬКА МОВА: ДВІ ФОРМИ БУТТЯ 111

Лептуга Олена

ОЦІННА ЛЕКСИКА ЯК ВИЯВ «МОВИ ВОРОЖНЕЧІ»
(НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКИХ ЗМІ) 118

Маленко Олена

ВЕРБАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ: ЕТНОМЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР
МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ 121

Мартакова Анна

СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС МОВИ В МОДЕЛЮВАННІ
ІГРОВИХ ПОЕТИЧНИХ КОНТЕКСТІВ 127

Марцин Світлана

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ТИПУ
В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ 131

Пачева Валентина

Пачев Сергій

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРКИ
С. БЕРЕСТОВОГО ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ 138

Переяслов Віталій

Ткач Ольга

UKRAINIAN WORLDVIEW AS A KEY
TO THE CONSTRUCTION OF SOCIOCOMMUNICATIVE
CONNECTIONS WITH HIM (ON THE MATERIAL
OF THE POEM «HETMANIVNA» BY V. MYSIK) 143

3. Мова ворожнечі — нові прояви та наслідки [Електронний ресурс]. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/mova_vorozhnechi_nov_i_proyavi_ta_naslidki/

ВЕРБАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ: ЕТНОМЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Маленко Олена

*доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com*

Сучасна лінгвістика попри всеохопні тенденції глобалізації дедалі більше занурюється в площини етнокультурних та етноментальних вимірів мовної свідомості й намагається віднайти й зрозуміти, що ж саме відрізняє одну лінгвокультуру від другої на когнітивному рівні, пов'язаному з особливостями сприймання інформації про довкілля та її вербального кодування.

У кожній мові (загальнонародній, національній) міститься невичерпний арсенал образів, символів, знаків, що «втілюють у собі результати пізнавальної й рецептивної діяльності всієї етноспільноти», і за допомогою яких зазнають інтерпретації й кодуються різні явища, традиції, звичаї, спосіб життя конкретного народу, створюється його лінгвокультурний портрет [Бесєдіна 2000: с. 7]. Одним зі складників такого портрету є *вербальні стереотипи* як «уявлення про предмет, сформоване в межах певного колективного досвіду, яке визначає те, що становить цей предмет, який має вигляд, як діє, як сприймається людиною. Разом із тим це уявлення втілене

в мові, доступне нам через мову й належить колективному знанню про світ» [Бартми́нский 2005: с. 68].

Дефініція вербальних стереотипів належить польському етнолінгвісту Єжи Бартми́нському, за концепцією якого, мовні стереотипи є категорією пізнання: адже в тому, як типовий представник певної культури бачить і вербально кодує той чи той об'єкт, криється цікава інформація про колектив (етнос), його прагматичні, естетичні вподобання, особливості осмислення та відображення дійсності. Пізнавальні ресурси вербальних стереотипів як складників мовної картини етносу активізуються в процесі вивчення певної мови, якщо її розглядати як фрагмент національного культурного досвіду.

Комплекс вербалізованих стійких уявлень про світ — не універсальний, бо формується в різноманітних умовах проживання людей, а також у виробленій кожним етносом системі національного світогляду, раціональної та художньої свідомості, мовної і концептуальної картин світу тощо. Саме стереотипи є певними константами мовного образу світу, оскільки через них у концептуальну картину потрапляє те буденне уявлення про світ, що зафіксоване конкретною мовою [Телия 1986: с. 46]. Формування в мові вербальних стереотипів відбувається завдяки їхньому частотному вживанні в мовленні, що у свою чергу, зумовлено повторюваністю характеристик предмета в різноманітних висловлюваннях, у закріпленні цих характеристик у мові, зокрема в значеннях слів, метафорах, фразеологізмах, пареміях, текстах.

Традиція (як функціональна властивість мовлення) разом із принципом повторюваності, що призводить до формування типових моделей, одиниць та категорій, на думку пермської мовознавиці М. Котюрової [Котюрова 1998], зумовлює стереотипність вербальної формули й закріплює її в етносвідомості як стандарт, закладаючи тим

самим фонд словесно-образних маркерів національної мовної картини світу. Це дає підстави виокремлювати поняття *етновербальний стереотип* як об'єктивоване мовою колективне уявлення про предмет чи явище, у якому закодована різнорівнева етнокультурна, етноментальна, етносуспільна інформація в її пізнавальному, асоціативно-образному, емоційно-оцінному, етичному та інших аспектах. Так, давні біоморфні (*камінь, квітка, змії, вогонь, сонце, місяць, поле* та ін.) та антропоморфні (*дівчина, жінка, парубок, чоловік*) образи в різних культурах мають свої стереотипи вербальної репрезентації, сформовані в зразках фольклорного досвіду (традиції): *ясне сонечко, дівка чорноброва й кароока, парубок моторний, лиха година, широке поле* (укр. традиція); *красно солнышко, красна девица, девица-красавица, добрый молодец, чисто поле* (рос. традиція) та ін.

Що є джерелами зберігання й реанімації етновербальних стереотипів? Насамперед, клішовані тексти, серед яких фольклор у його територіальному, жанровому, професійному, соціальному вияві. Створені в його анналах стійкі, стереотипізовані образи траншують цікаву інформацію про характер сприймання певного об'єкта носіями мови—емоційно-оцінні модули, додаткові смислові конотації, марковані позначкою *етно*. Наприклад, у межах українського фольклорного досвіду (анекдоти, жартівливі пісні) тиражуються стереотипи представників родинного кола, зокрема *кума, свата, теці*, що створює їхній узагальнений образ на аксіологічному рівні (схвалення), емоційному (позитив), прагматичному (наявність стереотипних мовних характеристик: *кум гарний, щедрий, рідний, веселий*; *теща рідна, добра, бойова, майстерна, розумна, щедра* та ін.). До речі, у польському фольклорі образ теці, навпаки, тяжіє до несхвалення: *теща зла, скупа, підступна* (цей приклад наводить Єжи Бартмінський у своїх етнолінгвістичних розвідках).

У давньому фольклорі зазнають стереотипізації зі стійким конотативним тлом та дистрибутивним супроводженням узагальнені образи окремих тварин та рослин як найдавніші образні коди (в українців *свиня, корова, кінь, кобила; сокіл, орел, чайка; калина, барвінок, мак* та інші); у сучасному фольклорному дискурсі, зокрема анекдотах, а також у публіцистичній практиці стереотипізації зазнають представників певних соціальних, професійних, національних груп (в українському контексті *олігархів, депутатів, учителів, викладачів, лікарів, бомжів, циган, хохлів, москалів, євреїв, американців* та ін.).

Стереотипи представників національних груп, зазначає Єжи Бартмінський, часто детерміновані загальнокультурною опозицією «свій — чужий» і зумовленими цим етнічними і суспільними конфліктами, що сприяють формуванню гетеростереотипів, насамперед недружелюбних (*кляті москалі, тупі американці, хитрі євреї, скажені поляки, скупі німці, чванливі англійці* та ін.). Такі стереотипи, у свою чергу, закріплюють і підживлюють цей конфлікт.

Автостереотипи, тобто стійкі уявлення про свій етнос, націлені більшою мірою на позитивні характеристики: наприклад, українці для себе *працьовиті, завзяті, сердечні, пісенні, щирі, щедрі, гостинні, веселі, герої-козаки*; поляки для себе *патріотичні, відважні й гостинні*; росіяни для себе *патріоти, щедрі, гостинні, хазяйновиті, величні, духовні*; болгари для себе — *гостинні, працьовиті, винахідливі, підприємливі, великі патріоти, волелюбні, мають гордий дух Балкан*; французи — *патріоти, романтичні, поетичні, елегантні, естети, кулінари*. При цьому такий схвальний образ подекуди є частиною міфу, але стійкого в межах відповідної етносвідомості.

Рецептивний модус об'єктів стереотипізації на вербальному рівні виявлено в стійких атрибутивних

і компаративних моделях, що мають як традиційний характер, так і синхронійний, зумовлений реаліями сьогодення. При цьому спостерігаємо контрастивні, навіть опозиційні модуси в сте-реотипізації деяких об'єктів, що відповідним чином відбивається й у мові.

Зокрема, образ учителя, з одного боку, у нашій лінгвокультурі позначений виявом позитивних конотацій, що вербалізовано в стереотипних пафосних моделях: *духовна місія вчителя, самовіддана праця вчителя, учитель — провідник у світ знань; учитель відкриває двері у світ; мудрий учитель, натхненний учитель, талановитий учитель; перша вчителька; вчителька моя — зоре світова*; графічний стереотип (написання слова з великої літери — *Учитель*): *Учителю, схилиємось перед тобою; Він був справжнім Учителем* і подібне. З другого боку, у силу реалій соціального буття, образ учителя як представника мало захищеної й недостатньо забезпеченої частини бюджетного контингенту обтяжений несхвальними, подекуди іронічними конотаціями. Це втілюється в мовній стереотипізації образу в публіцистичному та розмовному (анекдоти) дискурсах: *бідний учитель, скромний учитель; невдячна вчительська праця, безправна професія, нервова професія; мізерна вчительська зарплата; грошей мало — вимог багато; жертівницький труд; учитель — заручник дирекції й батьків* і подібне. Скажімо, в американському комунікативному просторі таких опозиційних емотивно-оцінних стереотипів немає, оскільки професія сприймається цілком раціонально, суспільство не виокремлює її як пафосну, але в той же час переймається вчительськими проблемами.

Контрастивно представлені й стереотипні характеристики української мови як рідної: позитивні емотивно-оцінні маркери, сформовані в українській поезії романтизму: *солов'їна, колискова, материнська, батьківська, джерельна, співуча, мелодійна* (див. деталь-

ніше: [Маленко 2010: с.]), опозиціонують негативним у вимірі агресивного/несхвального сприймання української мови: *мова села, селяків, хохлів, бандерів, западенців*. Так само стереотипно сприймають представники однієї культури реалії іншої, і чим закритіший для реципієнтів певний національний простір, тим віддаленіші від реальності його рецептивні стереотипи, об'єктивовані знов-таки мовою.

Розуміючи мову як функціональну систему, вербальні стереотипи розглядаємо як особливі функції мови та мовної картини світу, що полягають у культурній репрезентації дійсності, її соціальній оцінці, а також способів поведінки й реагування людини на реалії довкілля. Тому в науковій рецепції вербальних стереотипів ваги набуває не істинність стереотипу та його відповідність дійсності, а більше його символічна, культурна, міфотворча функція.

Будучи елементами мовної картини світу, вербальні стереотипи інтерпретують дійсність в межах певної етносвідомості, презентуючи ту візію світу в його фрагментах, яка видається етносу традиційною, стійкою, зрозумілою і звичною, до того ж закріпленою в мовних, зокрема лексико-семантичних, граматичних, стилістичних, комунікативних ресурсах. Знання цих ресурсів виводить володіння конкретно мовою на найвищий щабель — етнокультурний, що уможливує декодування багатьох смислів, прихованих у слові, тобто вихід на глибокі етноментальні рівні розуміння мови.

Література

1. Бартми́ньский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва, 2005.
2. Беседіна Т.П. Специфіка української ментальності: мовний аспект. *Наука. Релігія, Суспільство*. 2000. №2. С. 4–9.

3. Быстров Я. Семантика инвариантных образов в русском поэтическом тексте. *Ткань и ландшафт: Антология русскоязычной литературы Прикарпатья*. Ивано-Франковск, 2003. С. 269–273.
4. Котюрова М. П. Предисловие. *М.П. Котюрова. Текст: Стереотип и творчество*. Пермь, 1998.
5. Маленко О.О. Рідна мова як словесний образ і поетичний стереотип: лінгвоверсія романтизму. *Лінгвоестетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну)*. Харків : ХІФТ, 2010. С. 210–222.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва, 1986.
7. Терещенко В., Остренок І. Постмодерна рецепція українця: автоетнонімний вимір. *Український світ у наукових парадигмах : Зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Вип. 2. Харків : ХІФТ, 2015. С. 78–93.

СТИЛІСТИЧНИЙ РЕСУРС МОВИ В МОДЕЛЮВАННІ ІГРОВИХ ПОЕТИЧНИХ КОНТЕКСТІВ

Мартакова Анна

*старший викладач служби мовного тестування,
Національна академія Національної гвардії України
shemetenochka@gmail.com*

У широкому розумінні поняття ресурсу визначають як засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності. Варто зазначити, що в поетичному постмодерному творі мова не обмежується звичайною передачею сенсу слова, а може виходити за ці межі, формуючи особливий лінгвохудожній простір, прагматика